

Ando Leps: „Kahju on õigusteaduskonna üliõpilastest, kes tuubivad pähe definitsioone, millest ei saa sageli aru ka õppejõud ise.”

Kuritegevuse teadusliku uurimise võimalikkusest

A n d o L e p s

Õigusteaduse doktor, professor

Õigusteaduskondades õpetatakse tegelikult mitteõigust, sest juriidilised seadused ehk seadusandlikud aktid räägivad valdavalt seda, mida ei tohi teha, kuidas ei tohi käituda, millest tuleb hoiduda karistuse ähvardusel. Teisalt – kui ei oleks õigust, poleks ka juriidilisi seadusi, järelikult ka kuritegusid ega kuritegevust.

Et uurida kuritegevust, tuleb enne selgeks teha, mis asi, nähtus või väärtus on *õigus*. Sajandeid on Euroopa ülikoolides õpetatud õigusteadust, kuid seni ei tea, mis „asi” (Hegeli mõistes) see õigus ikkagi on. Kuni me ei tea, mida kujutab endast õigus, ei saa teaduslikus mõttes rääkida kuritegevusest kui nähtumusest. Järelikult saame käsitleda kuritegevust kui mingisuguse teise nähtuse/nähtuste vormi ehk kuritegevust kui näivust. Kusjuures kuritegevust ei saa uurida kuritegevuse enda kaudu – see on väga tähtis postulaat –, kuigi seda tehakse tänapäeval väga sageli.

Õigus ei ole üleloomulik, jumalik nähtus. Tõsi, katoliiklike ülikoolide õigusteaduskonnad lähtuvad selle probleemi „lahendamisel” jumalast. Neile on see väga keeruline probleem lihtne. Muide, katoliiklikes ülikoolides on küllalt tugev professuur, näiteks ülemaailmse

kriminoloogide assotsiatsiooni (ISC) president on Leuveni (Belgia) katoliikliku ülikooli professor Tony Peters. Siia valdkonda kuulub ka nn loomuõigus (abstraktne või ideaalne õigus), mis piltlikult öeldes tähendab, nagu oleks õigus mingi ühiskonna kohal „hõljuv nähtus”, mis pole ühiskonnaga seotud. Kuid nii see ei ole. Õigus tuleneb ühiskonnast ja on sotsiaalne nähtus. Et kuritegevus „tuleneb õigusest”, peab ka kuritegevus olema sotsiaalne nähtus.

Õiguse ja juriidiliste seaduste erisus

Õigusteaduskondades õpetatakse tegelikult *mitteõigust*, sest juriidilised seadused ehk seadusandlikud aktid räägivad valdavalt seda, mida ei tohi teha, kuidas ei tohi käituda, millest tuleks hoiduda karistuse ähvardusel. Raske on aru saada ka terminist *positiivne õigus*, mis

õigusteaduslikus kirjanduses tähendab kehtivat seadusandlust. Tegelikult on siin segi aetud kaks terminit: *õigus* ja *seadusandlikud aktid*. Oluline on just see, kuidas ja miks õigus „läheb üle” positiivseks õiguseks ehk juriidilisteks seadusteks. Arusaam, et õigus ja juriidilised seadused on üks ja sama nähtus, on ekslik. Muide, *mitteõigus* võiks olla ka õiguserikkumiste üldine määratlus. Nagu teada, on tsiviilõiguserikkumised ühiskonnaliikmete n-ö omavaheline asi, kuid kuritegude puhul on riik alati üks osapool.

Õigusriik ja õiglus

Poliitikud, eriti Eesti poliitikud armastavad kõikvõimalikel juhtudel rõhutada, et elame õigusriigis. Püütakse jätta muljet, et kõik on väga hästi, inimesed elavad keskkonnas, mis neid kuidagi ei ohusta. Samas ei teata, mida õigusriik endast

kujutab. Vihjena olgu siin ära toodud Karl Marxi väide, et „kodanlikele majandusteadlastele ainult paistab, et kaasaegse poliitseiga on võimalik paremini toota, kui näiteks rusikaõiguse ajal. Nad unustavad ainult, et ka rusikaõigus on õigus ja et tugevama õigus elab nendegi „õiguriigis“ teisel kujul edasi“. Seega tuleb õiguse alust näha eelkõige omandisuhetes, eriti eraomandisuhetes, ning majanduse korralduses, mistõttu õigusel ei ole oma ajalugu ja see ei ole arvatavasti ka igavene nähtus. Kui suur peaks olema majanduse osatähtsus õigussuhete reguleerimisel, seni ei teata. Tõsi, tsaariajal ja kuni Teise maailmasõjani õpetati Tartu ülikooli õigusteaduskonnas ka majandusteadust. Alles 1. jaanuaril 1938 sai TÜ õigusteaduskonna kaubandusteaduse osakond iseseisvaks majandusteaduskonnaks. Järelikult eelistati õigusteaduskonnas tol ajal õigusteadust majandusteadusele, mis pole õige. Kuid selline arusaam oli tolele ajastule omane.

Õiglus on Eestis palju kirgi kütnud termin. Läänes väidetavalt tuntuim eesti õigusteadlane Ilmar Tammelo (1917–1982) on põhjalikumalt õigluse probleemi uurinud. Tema järgi on õiglus „positiivne eetilise sotsiaalne väärtus, mille järgi normatiivselt kahepoolsetes olukordades igaühele antakse tema osa“. Samas märgib ta, et õigluse idee sellisel kujul, nagu see on esitatud ülaltoodud definitsioonis, pole õigusteoorias vahetult rakendatav. Allakirjutanu küsib, miks. I. Tammelo teadmiste väärtus seisneb selles, et ta märkis väga õigesti, et õiglusel peab olema ka „teine pool“. Ühe inimese või inimeste rühma õigus mingile asjale või esemele, ühesõnaga mingile väärtusele ei pruugi olla õiglase teise inimese või inimirühma suhtes. Juba Platon eristab kahesugust õiglust: õiglust erasikute suhtes ja ühiskondlikus mõttes.

Süütegu, kuritegu, väärtegu

Kui ei oleks õigust, ei oleks ka juriidilisi seadusi, järelikult ka kuritegusid ega kuritegevust. Enne kuritegevuse temaatika juurde asumist tuleks lühidalt käsitleda õiguserikkumist, sh süütegu. Karistusseadustiku paragrahv 5 lg 1 määratleb süüteo kui käesolevas seadustikus või muus seaduses (see ei ole kõige parem lahend) sätestatud karistatava teo. Sama paragrahvi lg 2 ütleb, et süüteod

on kuriteod ja väärteod. Paragrahv 5 lg 3 määratleb kuriteo järgmiselt: „Kuritegu on käesolevas seadustikus sätestatud süütegu, mille eest on füüsilisele isikule põhikaristusena ette nähtud rahaline karistus või vangistus ja juriidilisele isikule rahaline karistus või sundlõpetamine.“ Paragrahv 5 lg 4 järgi on väärtegu „käesolevas seadustikus või muus seaduses sätestatud süütegu, mille eest on põhikaristusena ette nähtud rahaträhv või arest“. See on süüteo, st kuriteo ja väärteo formaalne käsitlus/mõiste, mis teaduslikus mõttes ei vii meid sammugi edasi. Kuid karistusseadustik ei peagi avama süüteo materiaalselt sisu, olgugi et ta võiks seda teha, sest muidu võib jääda kahtlus, miks seda karistusseadustikku üldse vaja on. Tõsi, kriminaalõiguse dogma sellega ei tegele ja seepärast jääbki probleem õhku rippuma.

Apostel Paulus on öelnud, et seadus (mõeldakse juriidilist seadust) tuli selleks, et kuritegude arv suureneks. On selge, et kui ei eksisteeriks juriidilisi seadusi, ei eksisteeriks ka süütegusid, kuritegusid ja väärtegusid. Kuid see ei tähenda, et need teod jääksid seetõttu olemata. Samas peaks teadlasi huvitama just süüteo (kuriteo ja väärteo) materiaalne määratlus, st nende sisu. Kuni me ei ole endale selgeks teinud süüteo (kuriteo ja väärteo) materiaalselt sisu, ei saa me kahjuks uurida ka süütegevust teaduslikus mõttes, seda, millistest nähtusest on süütegevus põhjustatud/tingitud, mis on eriti vajalik süütegude, sh kuritegude ja väärtegude ennetamise aspektist. Eestis ei räägita süütegevusest, vaid kuritegevusest. Et kriminaalstatistika kuulub justiitsministeeriumi haldusalasse ja seal uuritakse millegipärast peamiselt kuritegevust, lähtub ka siinkirjutaja sellest, olgugi et see ei ole päris õige ja täpne. Tegelikult peaks justiitsministeerium uurima ikkagi süütegevust, nagu seda tehti Eestis enne Teist maailmasõda. Tänapäeval liidetakse mingil territooriumil teatud ajavahemikus toimepandud kuriteod kokku, mille tulemusena saadaksegi täiesti uus nähtumus – kuritegevus, mida vaadeldakse siis dunaamiliselt, uuritakse tema struktuuri, võrreldakse elanikkonna arvuga jne. Sellistel „õienditel“ on teatud operatiivne tähtsus õiguskaitsetalitustesse kuuluvate asutuste igapäevatöös. Kuid sageli püütakse neile anda ka teadus-

lik väärtus, olgugi et asi on teadusest kaugel. Niisugusel „teaduslikul“ alusel kirjutatakse kogu maailmas lõputu arv „erialaseid“ ettekandeid ja raamatuid.

Dialektilise loogika meetod

Kus on viga, et asjad on nii, nagu nad on? Siinkirjutaja on veendunud, et viga tuleb otsida kuritegevuse uurimisel kasutatavatest meetoditest. Iga teadlane või uurija leiutab oma „meetodi“, mille abil ta püüab üht või teist probleemi lahendada, tegelikult aga tekitab hoopis uusi juurde, nagu seda ikka juhtub empiiriliste käsitluste puhul. Inimkonna ajaloo on olnud vaid mõned üksikud isiksustest teadlased – kui soovite geeniused –, kes on suutnud välja töötada teadusliku meetodi, mida tuleb tingimata kasutada kuritegevuse uurimisel. Need on esmajoones Platon (427–347 eKr), Aristoteles (384–322 eKr) ja Hegel. Meetodi nimi on dialektiline loogika, mis filosoofiliste kategooriate ehk põhimõistete abil peegeldab tegelikkuse ja tunnetuse nähtuste kõige üldisemaid ja olulisemaid omadusi. Platon, käsitledes ideede tunnetamise meetodit, nimetab seda esmakordselt „dialektikaks“. Filosoofiliste kategooriate väljatöötamises on suuri teeneid Aristotelesel. Hegel, kes vaatles kategooriaid nende dialektilises arengumises, on öelnud teaduse suurmehele omase tagasihoidlikkusega, et tema arendas kategooriaid suhteliselt vähe, sest Aristoteles oli selle töö juba ära teinud. Aristoteles uuris kümme kategooriat, nende hulgas olemist ja olemust, mis on kõigi teiste kategooriate alus; kvaliteeti ja kvantiteeti jt. Hegel väidab, et „loogika on kõige raskem teadus“, ja nii see paraku on. K. Marx, kes sai ilmselt oma kaasaegsetest Hegeli dialektilisest loogikast kõige paremini aru ja arendas seda edasi, on väitnud just õigusteadusesse puutuva, „omandatud esemete kaitsmise“ kohta, „et iga tootmisvorm tekitab temale omased õigussuhted, valitsemisvormid jne. Toorus ja mõistmatus seisnevadki selles, et orgaaniliselt kokkukuuluvad nähtused asetatakse juhuslikesse vastastikustesse suhetesse ja puhtspekulatiivsesse omavahelisse seosesse“. Tegelikult on K. Marx oma teise lause mõtte „laenanud“ Hegelilt. Hegeli nn Suur Loogika (olemine, olemus ja tegelikkus, mis käsitleb objektiivset loogikat, ja mõisteõpe-

tus, mis käsitleb subjektiivset loogikat) on ülliraske pähkel igale teadlasele, kuid sellest aru saamata (võib ka osaliselt aru saada) ei ole ka eriti suurt mõtet vähemalt ühiskonnateaduste, sh õigusteadusega tegelda. Hegeli järgi on olemise tasemel kõik konkreetne ja olemuse tasemel suhteline ehk tõenäosuslik. See on tähtis tõsiasi.

Siinkirjutaja arvates oli praegusaja suurim asjatundja nendes teadusvaldkondades Peterburi õigusteadlane professor Lev I. Spiridonov (1929–1999). Meil armastatakse küll rääkida ühe või teise ühiskonnateaduse nn süsteemsest käsitlusest, kuid asja sisuni, st süsteemse käsitluse ei ole jõutud. Teisalt ei saa eelnenud teadusemehi ka rumaluses süüdistada. Hegel kirjutas, et loogilise idee areng osutub progressiivseks liikumiseks, st mõtlemine abstraktselt konkreetsele. Filosoofia ajaloos esinenud varasemad süsteemid on enam abstraktsed ja järelikult vähem tegelikkusele vastavad. Seega on õigusteaduse, eriti kriminaalõiguse üks põhimõisteid – kuritegu – vastupidiselt levinud arvamustele tegelikult täiesti abstraktne nähtus.

Karistus

Meil kehtiv karistusseadustik nimetab Saksa karistusseadustiku järgi karistust tähtsamaks kui kuritegu – kriminaalseadustiku pealkiri on karistusseadustik. Seega on tagajärg – karistus – tähtsam kui põhjus – kuritegu. Tegelikult on karistusseadustik 1975. aasta Saksa *Strafgesetzbuch*'i (karistusseadustiku) ja Prantsuse 1994. aasta *Code Penal*i (kriminaalkodeksi) tõlge. Mõne õigusteadlase seisukohast halb tõlge.

Karistuse all mõeldakse tavaliselt kättemaksu, süüdlase isiku ümberkasvatamist või paranemist, et ta edaspidi ei paneks enam süütegusid toime. Vangistuse puhul ka seda, et kuni inimene on ühiskonnast isoleeritud, ei saa ta reeglina uusi kuritegusid toime panna. Kõik need karistuse määratlused ei ole sugugi valed, kuid nad ei anna „kokkuliidetuna” seda nähtust, mida Hegel nimetab „miskiks”, mis ühtlasi on karistuse olemus. Surmanuhtlus on loomulikult kättemaks. Surmanuhtluse on kaotanud ainult riikide esindusorganid, parlamendid. Elanikkond on igal pool olnud surmanuhtluse kaotamise vastu... Kuid Hegel ütleb: rahvas ei tea midagi...

Segadust tekitab ka ühiskonna ja riigi vahekorast arusaamine. Ülikoolides õpetatakse riigi ja õiguse teooriat, tänapäeval nimetatakse seda distsipliini meil riigiõiguseks. Kummagi kursuse nimetused ei ole päris täpsed. Õigus ja õigusest tulenevad õigussuhted on ikkagi ühiskonnast, st ühiskondlikest suhetest tulenevad nähtused. Õigus „kasvab või läheb üle” positiivseks õiguseks, st juriidilisteks seadusteks, mis on juba riigi pärusmaa, sest juriidilised seadused peavad olema tagatud riigi „jõuga” ehk sunniga. Selleks ju riiki üldse vaja läheb, et ohjeldada egoistlike vaadete ja käitumisega ühiskonnaliikmeid, mis on paratamatu eraomandi olemasolu korral. Seega ühiskonnaliikmete vajadused „tekitavad riigi”. Kuidas need „ülemineku” toimuvad ja millised „ühiskonnaliikmete konkreetsed vajadused” on, seda teadus täna kahjuks hästi ei tea. Ja tal on ka raske seda teada saada, sest valitseb ekslik arusaam, et õigus ja juriidilised seadused on üks ja sama nähtus.

Millest alustada tõsiteaduslikku uurimist?

Probleem on keeruline. Hegel alustab oma õigusfilosoofiat kõige abstraktsemast nähtusest – valdusest kui (K. Marx järgi) subjekti lihtsaimast õigussuhtest. Järelikult valdus kui vahetu „üksik fakt” on looduse esemete vahetu omandamine indiviidi või kollektiivi poolt. Hegel ütleb, et olemise, aga samuti mitteolemise tõde seisneb nii ühe kui ka teise ühtsuses ja see ühtsus on saamine, st mingisuguse uue nähtuse tekkimine. Mis tähendab, et filosoofiline kategooria „olemine” eeldab endas loogiliselt – mitte ajaliselt – mingit teist nähtust. Seega kategooria „olemine” ehk „miski”, antud juhul *valdus*, eeldab eneses vastuolu. Vastuolu tekitab aga liikumist, omab impulssi ja tegevust, mis läheb üle mingiks teiseks nähtuseks. Millisesse omandivormi „läheb üle” valdus, on taas väga keeruline probleem. Ääremärkusena olgu öeldud, et kapitalistlike tootmissuhete tingimustes avalduvad ühiskonnaliikmete omavahele suhted reeglina eraomandi kaudu. Hegeli uurija Kuno Fisher kirjutas, et Hegeli filosoofia (loogika) on oma iseloomult kui tahe uue teadmise saamiseks ja sellest uuest teadmisest tulenevate probleemide lahendamine. Professor L. Spiridonov märgib seoses filosoofi-

lise alguse kategooria ehk „olemisega”, milleks on õiguse uurimisel valdus, et uurimisel on ülimalt tähtis asjaolu, et uurija ei kaotaks neid nähtusi ehk aktsidentse esilekerkivate kõikvõimalike variantide hulgas, mida pidi liigub nn punane niit ehk substants. Aktsidents on „asja” ajutine, mitteoluline omadus erinevalt substantsiaalsest. Esmakordselt esineb termin *aktsidents* Aristotelesel. Tuleb märkida, et filosoofid, majandusteadlased jt on arendanud õigusteadust rohkem, kui seda on teinud õigusteadlased ise. Juristide põhipuudus seisneb väidetavalt filosoofia mittetundmises või halvast tundmises.

Mida arvata tänapäeva jurisprudentist ehk õigusteadusest kui teadusest? Paar aastat enne oma surma ütles prof Lev I. Spiridonov, keda siinkirjutaja tundis 25 aastat, et ta tahab kirjutada veel viimase raamatu, mille pealkiri oleks „Õigusfilosoofia” ja mille esimene lause on juba valmis: „Kõik see, mida praegu loetakse jurisprudentis ehk õigusteaduses teaduseks, tegelikult seda ei ole.”

Eelnevalt analüüsisin põgusalt mõningaid õigusteadusega seonduvaid mõisteid ja termineid, millega seostub kuritegevuse uurimine. Siinkirjutaja ei esitanud tegelikult käsitlevaid mõisteid üksteiseks ülemineku vormis, vaid tegi seda süsteemitult – nii, nagu see on omane meie praegusele teadusele. Kätte on jõudnud aeg, mil tuleb tõsiteaduslikult hakata rääkima õiguse ja *mitteõiguse*, positiivse õiguse, kuriteo ja karistuse, süüteguse (kuritegevuse) sisust. Sulepeast väljajäetud raskete ja mittemidagiütlevate definitsioonide aeg peaks olema läbi. Kahju on õigusteaduskonna üliõpilastest, kes tuubivad pähe definitsioone, millest ei saa sageli aru ka õppejõud ise.

*Eesti Rooma klubi koosoleku
25.01.2010 ettekande põhjal.*